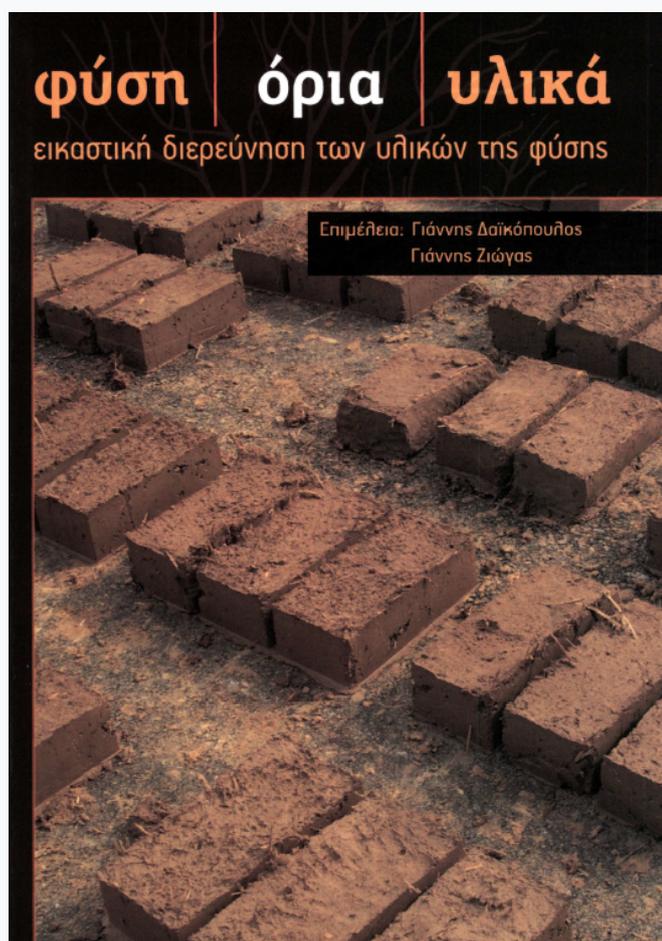

University of Western Macedonia, School of Fine Arts, Department of Fine and Applied Arts

Vol 3 (2011)

Φύση-Όρια-Υλικά. Εικαστική διερεύνηση των υλικών της Φύσης. Διεθνές Συνέδριο για την Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες

Μια μικρή εισαγωγή στις φυτικές και ζωικές βαφές

Μαρία Γρηγορίου

doi: [10.12681/visualmarch.3090](https://doi.org/10.12681/visualmarch.3090)

Μια μικρή εισαγωγή στις φυτικές και ζωικές βαφές

Οι φυτικές, ζωικές και μεταλλικές χρωστικές ύλες είναι γνωστές από την αρχαιότητα, χιλιάδες χρόνια πριν το μαλλί, το λινό και το μετάξι χρησιμοποιηθούν για ρουχισμό. Από τότε έως και τα μέσα του 19ου αιώνα, αυτές ήταν και οι μόνες ύλες για το χρωματισμό των διαφόρων υφαντικών υλών.

Το 1856, η τυχαία ανακάλυψη από τον William Henry Perkin της βαφής λεβάντας (που ονομάστηκε αργότερα μοβ) από ανιλίνη, παράγωγο της πίσσας κάρβουνου, σήμανε και το πρώτο βήμα για την παρασκευή συνθετικών βαφών και την παρακμή των φυτικών.

Οι παλαιότερες ιστορικές αναφορές οργανωμένων εργαστηρίων βαφής προέρχονται από την Κίνα το 3.000 π.χ. και την Ινδία το 2.500 π.χ.

Στην Αρχαία Ελλάδα, η βαφική ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη και υπάρχουν πολλές πληροφορίες από Έλληνες και Λατίνους συγγραφείς (Αριστοτέλης, Διοσκουρίδης, Θεόφραστος, Στράβων, Πausανίας, Πολυδεύκης, Πλίνιος κ.ά.) που αναφέρουν ονομαστικά τα βαφικά φυτά και τις ζωικές χρωστικές ουσίες.

Βέβαια, η πιο γνωστή και πολύτιμη βαφή ήταν η πορφύρα που εξαγόταν από κοχύλια. Τη μεγαλύτερη ποσότητα πορφύρας παρείχαν τα κοχύλια *Murex Trunculus*, *Murex Brandaris* και *Purpura Haemastoma*. Πολλές φορές συνδύαζαν τα κοχύλια για την κατάλληλη απόχρωση. Το χρώμα εκκρίνεται από την πορφυρογόνο, που είναι μια υποκίτρινη ταινία, ο «λευκός υμένας» όπως την ονόμαζε ο Αρι-

στοτέλης, στο σώμα του οργανισμού που κατοικεί στο κοχύλι. Για να μπορεί να χρησιμοποιηθεί η χρωστική ουσία, έπρεπε το ζώο να είναι ζωντανό. Μετά την παρασκευή του πολτού της βαφής, το χρώμα μπορούσε να αποθηκευτεί «ταριχευμένο». Η βαφή αυτή ήταν βαρύτιμη,

επειδή κάθε κοχύλι περιέχει ελάχιστη ποσότητα χρώματος. Μυριάδες κοχύλια λοιπόν, απαιτούνταν για την κανονική λειτουργία ενός πορφυροβαφείου και η αλιεία των κοχυλιών ήταν επικίνδυνη και όχι πάντοτε καρποφόρα. Ακόμη, η προετοιμασία της βαφής για την επίτευξη του ποθούμενου χρώματος ήταν πολύπλοκη, δυσχερής και λεπτή.

Μετά την πορφύρα, ο κόκκος, το ερυθρόδανον και το ινδικό (Indigo) ήταν οι χρωστικές ουσίες που, λόγω της σταθερότητας του χρώματος, είχαν μεγάλη φήμη στην αρχαιότητα, ο κόκκος δε και το

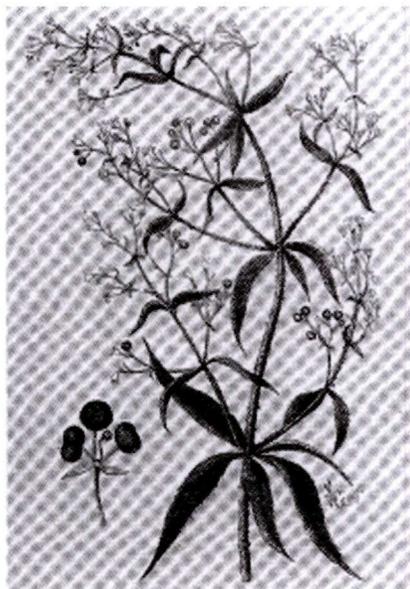

ινδικό ήταν επίσης βαρύτιμες βαφές. Αυτά τα τρία χρησιμοποιούνταν μέχρι το πρόσφατο παρελθόν στη νεότερη Ελλάδα.

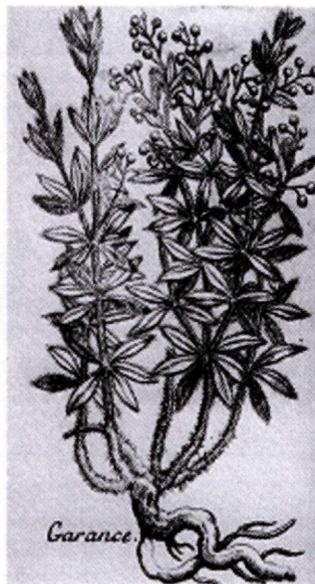
Ο κόκκος, απ' όπου έχει πάρει την ονομασία του και το κόκκινο χρώμα, είναι έντομο της οικογένειας των κοκκιδιών. Στην Ελλάδα και την Ανατολική Μεσόγειο, γνωστός είναι ο κόκκος ο βαφικός (Coccus Ilicis), κοινώς πρινοκόκκι ή κερμέζι ή κιρμίζο ή κρεμέζι, εξ ου και κρεμέζι κόκκινο.

Το έντομο ζει παρασιτικά στο πουρνάρι κυρίως, αλλά και στη δρυ. Ο καλύτερος χρόνος συλλογής του θηλυκού εντόμου είναι ο Απρίλιος, πριν την εκκόλαψη των αυγών, τότε που έχει τη μεγαλύτερη χρωστική δύναμη.

Υπάρχουν αναφορές για εξαγωγή μεγάλης ποσότητας κόκκων στη Δύση κατά το 18ο αιώνα. Η εκτεταμένη συλλογή κόκκων και ιδιαίτερα

ριζάρι λουλούδια - καρπός

ριζάρι φυτό

των θηλυκών πριν την εκκόλαψη των αυγών, σήμανε σιγά σιγά και την περίπου εξαφάνιση των εντόμων.

Ανάλογα του κόκκου υπάρχουν στην Ινδία ο λακκάς ή λακκάς ή λάκκος χρωματικός (*Coccus Lacca*), και στη Λατινική Αμερική ο κόκκος ο κακτόφυλλος (*Coccus Cacti*) ή Cochenille ή Carmín. Από τους τρεις διαφορετικούς κόκκους καλύτερος θεωρείται ο ελληνικός, γιατί δίνει πιο δυνατό και σταθερό χρώμα, ενώ π.χ. ο ινδικός και ο αμερικανικός «χύνουν» χρώμα κατά το πλύσιμο.

Άλλο σημαντικό φυτό για την παραγωγή κόκκινου χρώματος είναι το ερυθρόδανο ή ριζάρι ή αγριοβαφιά ή αλιζάριο ή λιζάρι, η χρωστική ουσία του οποίου περιέχεται στη ρίζα του. Το καλλιεργούσαν εντατικά μέχρι πρόσφατα και μάλιστα γινόταν και εξαγωγή της ρίζας.

ινδικό

ισάτις - ινδικό

ισάτις - λουλούδια

Στον πρώτο συνεταιρισμό της Ελλάδας στα Αμπελάκια, τεχνίτες έβαφαν με ριζάρι βαμβακερά νήματα κόκκινα, τα οποία και εξήγαγαν στη Δύση. Τα νήματα αυτά ήταν γνωστά παντού, τη δε διαδικασία βαφής κρατούσαν οι Αμπελακιώτες μυστική με όρκο, ώσπου ένας Γάλλος πρόξενος στην Ελλάδα δωροδόκησε τεχνίτες από τα Αμπελάκια τους οποίους και έστειλε στη Μασσαλία, όπου ξεκίνησαν και εκεί εργαστήρια βαφικής με ριζάρι το 18 αιώνα.

Το Ινδικό προέρχεται από την Ινδία, εξ ου και το όνομα, και χρησιμοποιείται από τους αρχαίους χρόνους, για να παραχθεί χρώμα λουλακί, θαλασσί, ουρανό, γαλάζιο, μπλε. Το χρώμα εξάγεται από την ινδικοφόρο της βαφικής (*Indigofera Tinctoria*) και από άλλα ινδικοφόρα δέντρα που αναπτύσσονται σε τροπικές χώρες. Το χρώμα βγαίνει από τα φύλλα μετά την τεχνητή αποσύνθεσή τους. Η ποιότητα του προϊόντος εξαρτάται από το είδος του φυτού και τον τρόπο εξαγωγής της χρωστικής ουσίας.

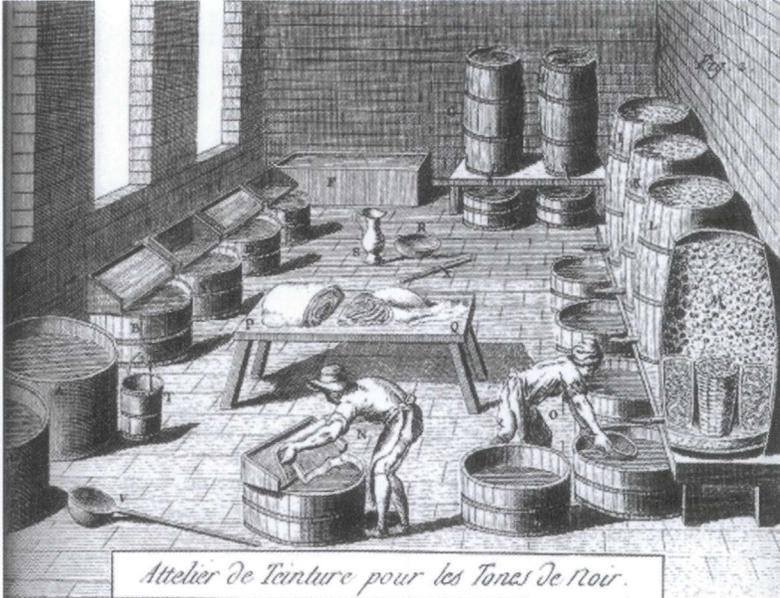
Το Indigo έχει την ιδιότητα να βάφει ανεξίτηλα όλες τις ύλες ύφανσης, ζωικές ή φυτικές, και μάλιστα χωρίς άλλη προετοιμασία του νήματος.

Επειδή το Indigo ήταν βαρύτιμο και σπάνιο, στην αρχαία Ελλάδα χρησιμοποιούσαν για την παραγωγή του μπλε-γαλάζιου χρώματος και μια ευτελέστερη ύλη που εξαγόταν από τα φύλλα της Ισατίδος (*Isatis Tinctoria*), ενός φυτού του είδους των σταυρανθών που είναι αυτοφυές στην Ελλάδα και τη Μεσόγειο και καλλιεργείτο εντατικά μέχρι την επικράτηση του συνθετικού Indigo. Για να πάρετε μια ιδέα της απόχρωσης του μπλε που δίνει το Indigo, δείτε τα blue jeans που βάφονται σε συνθετικό Indigo. Μάλιστα, αυτό που εκμεταλλεύεται η βιομηχανία blue jeans είναι η ιδιότητα του Indigo να ξεθωριάζει με την τριβή.

Ανέφερα τις σπουδαιότερες φυτικές και ζωικές χρωστικές ύλες για την εξαγωγή του κόκκινου και του μπλε χρώματος. Πολλά φυτά δίνουν έστω και κάποιο χρώμα, όμως αυτά που επικράτησαν και είναι γνωστά από την αρχαιότητα και την πρόσφατη ιστορία, είναι αυτά που δίνουν σταθερό χρώμα, είναι ανεξίτηλα, βρίσκονται σε αφθονία και δεν χρησιμοποιούνται σε κάτι σπουδαιότερο, καλύτερο ή πιο προσοδοφόρο. Για παράδειγμα, ο καρπός του ροδιού μπορεί να δίνει χρώμα, είναι καλύτερο όμως να τον φας, να κάνεις χυμό ή γλυκό, ενώ οι φαινομενικά άχρηστες φλούδες του φρούτου δίνουν δυνατό και σταθερό κίτρινο χρώμα.

Θα αναφέρω ενδεικτικά κάποια χρώματα και τα φυτά ή υλικά από τα οποία προκύπτουν.

Καφέ: Φλούδες από καρύδια (το πράσινο μέρος)
 Φλούδες από αμύγδαλα (το πράσινο μέρος)
 Φλούδες από διάφορους κορμούς δέντρων
 Τα αγκαθωτά καπάκια από τα βελανίδια

Κίτρινο: Φλούδες από ρόδι
Χαμομήλι
Ξινήθρα

Ώχρα: Σκουριά, σίδηρος, κρεμμυδόσουφλα

Πράσινο: Πρώτα το έβαφαν κίτρινο με το ανάλογο φυτό για το πράσινο που ήθελαν και μετά το βύθιζαν στο μπλε του Indigo.

Μοβ: Πρώτα το έβαφαν κόκκινο με τα προαναφερθέντα και έπειτα το βύθιζαν στο Indigo.

Οι ίδιες φυτικές ύλες δεν δίνουν το ίδιο ακριβώς χρώμα. Η δύναμη της χρωστικής ουσίας, αλλά και η διαφορά στην απόχρωση εξαρτώνται από το έδαφος που έχει μεγαλώσει το φυτό, το κλίμα, την ηλικία, τις καιρικές συνθήκες της χρονιάς, την εποχή συλλογής, καθώς και εάν έχει χρησιμοποιηθεί φρέσκο ή ξηρό. Εάν έχει χρησιμοποιηθεί ξηρό, τότε παίζουν ρόλο και οι συνθήκες ξήρανσης. Κάθε βαφή είναι λοιπόν μοναδική.

Το κυριότερο προτέρημα των φυτικών ή ζωικών βαφών είναι ότι όταν έχουν γίνει σωστά, είναι ανεξίτηλες, αλλά και όταν με τον καιρό, το πλύσιμο ή την έκθεση στο φως του ήλιου αρχίσουν να ξεθωριάζουν, παραμένουν στο ίδιο χρώμα απλώς χαμηλότερης έντασης. Αυτό δεν συμβαίνει με τις χημικές βαφές. Ένα χημικά βαμμένο ύφασμα μπορεί

να αλλοιωθεί με τον καιρό και ενώ αρχικά ήταν βαμμένο μπλε να επικρατήσει τελικά το κίτρινο χρώμα.

Στις περισσότερες περιπτώσεις η εξαγωγή της χρωστικής ουσίας των φυτών γίνεται με βρασμό. Τα φυτά, αφού έχουν κοπεί σε μικρά κομμάτια ή κονιορτοποιηθεί, όπως στην περίπτωση του ριζαριού, βράζονται για περίπου 1:30 – 3 ώρες. Κατόπιν το νερό σουρώνεται, απομακρύνονται τα υπολείμματα των φυτών, στο νερό αυτό βυθίζονται τα νήματα και κρατούνται σε σταθερή θερμοκρασία, λίγο πιο κάτω από το σημείο βρασμού, για περίπου 1:30 – 3 ώρες.

Για να δεχτούν τη βαφή, τα νήματα πρέπει να προετοιμαστούν κατάλληλα. Το μαλλί και το μετάξι είναι ιδανικά για φυτικές βαφές, ενώ το λινό και το βαμβάκι δέχονται τη βαφή πιο δύσκολα και με διαφορετική διαδικασία.

Τα τρία στάδια της βαφικής

1.- **Πλύσιμο και καθαρισμός των νημάτων.** Αν πρόκειται για μαλλί πρέπει να καθαριστεί καλά από το φυσικό λίπος, αν πρόκειται για μετάξι πρέπει να απομακρυνθεί η φυσική μεταξόκολλα.

2.- **Πρόστυψη.** Βύθισμα των νημάτων σε στυπτικές ουσίες για τη στερέωση του χρώματος. Οι πιο κοινές στυπτικές ουσίες είναι η στύψη (alum), το χρώμιο και το σίδηρο.

Το ίδιο φυτό δίνει άλλες αποχρώσεις ανάλογα με το είδος της πρόστυψης που έχει χρησιμοποιηθεί στα νήματα.

3.- Η κυρίως βαφή.

Οι φυτικές βαφές είναι μια μαγεία, οι πειραματισμοί ανεξάντλητοι. Από το ίδιο φυτό μπορείς να πετύχεις άπειρες αποχρώσεις που εξαρτώνται από το είδος της πρόστυψης, την ποσότητα που χρησιμοποιήθηκε, το χρόνο βρασίματος, το είδος του νήματος και βέβαια, εάν αυτό το βαμμένο νήμα το βυθίσεις σε εκχύλισμα άλλου φυτού, επιτυγχάνεις άλλο χρώμα, άλλη απόχρωση που εξαρτάται από... και πάει λέγοντας σε ένα ταξίδι χωρίς τέλος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Rita J. Adrosko**, Natural dyes and home dyeing, Dover publications, inc, New York 1971.
Sallie Pease Kierstead, Natural dyes, Boston Branden press Publishers 1972.
Αποστολάκη Αννα, Βαφική, Βαφικάί ύλαι και χρήσις αυτών, Λαογραφία 14, 1952.
Lydie Nencki, La science des teintures animals et vegetales, Dessain et tolra, 1981.